

RÁCZ ZOLTÁN

EMLÉKMÜEMLÉK

Underground középkor Hajdú-Biharban

Hajdú-Bihar megyében az országos átlagot vizsgálva igen kevés középkori műemlék található, mindössze öt. Ezek közül is csak az *álmódsi* és a *nyirácsádi* templom működik ma is. Ennek a szomorú képnek a magyarázatát nem az egykori települések kis számában kell keresnünk, hiszen környékünkön már a XII-XIII. században sűrű falurendszer állott. Az okleveles adatok, ásatási eredmények, épületfelmérések alapján ma több, mint száz egyházas helyről tudunk, de ennél alighanem több volt. István király elrendelte, hogy tíz falu építsen templomot, s pár évszázaddal később már a települések felében állt templom. A középkori vízrajzot feltűntető lérképen látható, hogy a falvak többnyire a vízfolyások, mocsarak védett szigeteire települtek. Mégis sokat elpusztított a tatárjárás, a törökudulás. Volt azonban egy kivétel ismert oka a templomok pusztulásának. Az új egyházak emeléséhez szükséges tartós, jó építőanyagot ezekből pótolták. Ismert példa a Szent Anna templom, amelyet az 1720-as években a környékbeli templomok tégláinak felhasználásával építettek. de már a gótkorus Szent András templomhoz is el kellett bontani egy korábbi debreceni templomot.

A falvak elnéptelenedése és megszűnése a legfeltűnőbb a Hortobágy területén, melynek egyébként jó része már a középkorban is debreceni birtok volt. Itt, a Tisza hatalmas árterét évente többször is átmosta a termékenyítő áradás, melyből csak a falvak apró szigetei emelkedtek ki. A vízrendezés után az elszikesedés következtében megszűntek a mezőgazdasági termelés kedvező feltételei, ám a falvak már korábban is gyengültek. Debrecen különösen a XVI-XVII. században erősödött meg kézművesipara és kereskedelme révén, 1693-ban pedig már szabad királyi városi rangot is kapott. Így vonzereje megnőtt, és több környékbeli falu lakosságát is felszívta.

A megye középkori építészetét feltáró kutatást főleg a régészeti munkára kellett alapozni. Ezt a munkát Zoltai Lajos alapvető munkássága óta is kitartóan folytatják a Déri Múzeum régészei, M. Nepper Ibolya és Mody György. Sok templomnak ismerjük a helyét, s várhatóak még további értékes leletek. Az egyházakról szóló okleveles adatok azonban olyan falvakat is említenek, amelyek ma is élnek, s templomokról részletes műszaki felmérés, építészeti elemzés alapján gyakran eldönthető volt, hogy a középkori clódjának felhasználásával épült. Mindezek alapján sikerült számos templom alaprajzát megismerni. A falvakról, térlefedő szerkezetéről azonban alig van adatunk. Csak *Herpályon* és *Zeleméren* látható egy-egy boltozatintézés, s eredeti formájában csak *Álmósd* és *Nyirácsád* templomát lehetne helyreállítani, úgy ahogy *Tiszacségen* történt.

A középkor kutatását a Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti Tudományos Diákkörében kezdtük Guzsik Tamás tanár úr rendkívül lelkes, szeretetteljes és szakértő vezetésével.

Lónya, református templom

Az eddigi munka során 45 középkori templomot ismertünk meg - feltárás, felderítés következtetés alapján. Ebből 13 többé-kevésbé átalakítva áll, túlnyomó részben a református egyház birtokában. *Herpály*, *Zelemér* és *Nagygyút* romjaiban látható, s a többi 29 épületet ásatások révén tanulmányozhattuk. Fontosnak tűnik az arányok kihangsúlyozása: a száz ismert egyházas helynek majdnem felében ismerjük a templomot /legalábbis az alaprajzát/ - 2/3-át ásatás nyomán. Értékes emlékeink nagy része a föld alatt szunnyad, de számunkra ez az örökség jelentő is azt a „műemlékállományt”, melyet ismerünk és gondozunk kell. Éppenúgy fontos, mint egy-egy régi, csúnyaacska Kálvin téri cívisház, melyet a Sopronhoz szokott műemlékvédők talán észre sem vesznek. Műemlékek ezek az évszázados alapfalak? Nem. Többet jelentenek, mert szinte ismeretlenek. Nem látjuk őket naponta, nem válnak környezetünk megszokott tárgyává. Olyan helyeken bukkannak fel, ahol valóban meglepetést okoznak.

Sok épület építési idejét annak alapján tudjuk csak megbecsülni, hogy melyik típusba tartozik. Ez csak feltételezést jelent, hiszen még ma is folyik a vita arról, hogy a kerek vagy az egyenes szentélyzáródású típust használták-e előbb. Az bizonyos, hogy volt idő, a XIII. század, amikor mind a kettőt egyszerre építették. A típust nemcsak az apszis határozza meg. Tipikusak egy korszak alaprajzi arányai, a térfelcés felosztása, a falak vastagsága, esetleg az épület tájolása is. Érdemes elgondolkozni a szentély alakján. A szentély a vallás legfontosabb tárgyát, az oltárt tartalmazza és védi. Mi az oka vajon, hogy a XIII. században kettészakadt *Gút* faluban feltehetően egy időszakra egy félköríves és egy egyenes záródású, de azonos nagyságú templomot emeltek? Ezzel a felvetett gondolattal szeretném jelezni, hogy az alaprajzi megoldásokat nem elég stíluselemeknek tekinteni.

Kétségtelen, hogy a technikai lehetőségek erősen befolyásolták az alaprajzokat. Ez leválható félkörös szentélyű templomaink kis szélességén, vastag falain, zömök arányain. A szentélyzáródás említesénél már felvettem azt a kérdést, amely ma kicsit stílusunkból: a forma tartalma, jelentése.

Íde tartozik, hogy a középkori templomokon az északi falon, a rossz oldalon, soha sincs ablak. *Szentdemeteren* már eleve sokkal vastagabbra is építették ezt a falat. Az is megfigyelhető, hogy a nyugati mintára emelt hosszanti elrendezésű templomokhoz csak később kezdtek toronyt építeni. A templom kegyura gyakran a nyugotti szentélyben foglal helyet, magát majdhogynem szentté avatva, s a kedvéért a szentélyt egy négyzetrel is megtoldották, mint *Elepen*. Így túlkörzi és biztosítja az épület azt a hierarchikus rendet, amely például az egyiptomi templomokon is így jelentkezett. A szentély felé közeledve, az egymást követő udvarokban egyre magasabb rangú hívők helyezkedtek el. Így követhető nyomon az építészetben az a gyökeres változás, mely a családi szerkezetű, kerek jurtákban, sátrakban lakó magyarságot nyugati mintájú feudális rendbe szervezte.

A földesúr gyakran nem a szentélyben ül, hanem a számára épített karzaton, a hajó nyugati végében. Ez másfajta magatartásra utal. Ha a kegyúr a karzaton német szokás szerint külön oltárt is épített, akkor teljesen elszigetelte magát alattvalóitól. Ilyen karzatos feltételezhetünk *Paródon*, *Szentdemeteren*, *Halmazon*. A torony alsó részéből is kialakítható a karzat, s így

Kölcse, református templom

már ezen a típuson belül is több változat megépítésére volt lehetőség.

Az egyenes záródású templomok valószínűleg később terjedtek el, s leginkább a XIII. században fordultak elő. Jellegzetes vonása a magyar építészetnek, hogy sokáig megtartotta román fejlődését, a tatárjárás után is. Nálunk a Nyírség idényülő, déli részén volt igen gyakori az egyenes záródású típus. Alighanem az Adonyban lakó premonitri szerzeteseknek köszönhetően épültek szinte teljesen egyformán a *nagygüti, acsádi, halápi* templomok egy új elemmel, a sekrestyével kiegészítve. A honfoglalás után megyénkben a hercegi kísérelhez számítható német jövevények kaptak nagyobb birtokokat. A Güt és Keled testvérek a nyíri részekben, Hont és Pázmány és utódaik pedig a Berettyó és Sebes-Körös vidékén.

A XIII. század közepén IV. Béla is német segítséget kért az országnak, s a német befolyás az építészetben is éreztette hatását. A hajóhoz sokszögletű szentély kapcsolódott, s a gótikus boltzatok elterjedésére következtelhetünk a támpillér rendszerekből. Ekkor már a technikai lehetőségek megengedték, hogy ne csak a szentélyt boltozzák, hanem a hajót is.

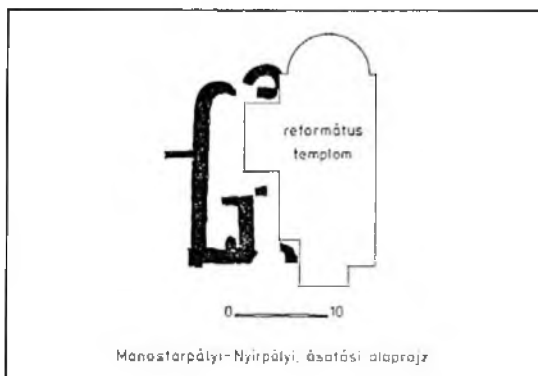
A hajó hossza megnőtt, térránya elérte az 1 : 2-es arányt. A térfeladás leszűköltségét nem tudták jelentősen növelni, így a nagyobb lakosságot ellátó nagyobb területet a hossz növelésével biztosították. Ez viszont a szentély arányát is megnyújtotta, jóllehet itt ez nem volt feltétlenül funkcionális igény.

Középkori építészetünk csúcspontja a háromhajós csarnoktemplomok jelentik. Elsősorban *Debrecen Szent András* temploma, *Börszörmény, Nánás és Újfalu* hatalmas egyházai. Emellett épültek azok a gótikus teremtemplomok, melyeknek egyetlen álló, bár átépített példája a *szoboszlói* református templom.

Ezeket már csak jól képzett mesterek lehettek képesek megépíteni. Az ő munkájukat csak a legnagyobb méltóságok, leggyakrabban városok vehették igénybe, így igazolódik, hogy a XIV-XV. században Debrecen mellett Börszörmény és Nánás is kiemelkedő fontosságú mezőváros volt.

Fontos feladata volt a templomnak a temetkezés biztosítása. *Elep* és *Balmaz* templomban a tornyban elhelyezett sír szerkesztés egységet alkot az egész kompozícióval: tájolásuk pontosan azonos, s jól látszik, hogy a balmazai torony /vagy előcsarnok/ a sírok mérete alapján készült, míg Elepen a tornyot utólag építették a hajóhoz az előtte, ugyanolyan irányban fekvő sírral. Így az épület monumentális sírrel is lehetett, mely papjának vagy kegyurának, építetőjének emléket hirdette. A *pródi* templom a *Köveshalom* nev. víz által körbevett domboskán állt, benne, s környékén több sír is lehetett, s a halomban 1932-ben még állítólag alagutakat is találtak.

Ezek a „földpiramisok” őrzik a neolitikus, bronzkori telepeket, származta, germán és honfoglalás kori temetőket. Árpád-kori

templomok és temetők nyomait. Kutatásukat Zoltai Lajos és Sőregi János kezdte el, s M. Nepper Ibolya készített halomkatasztrot 1971-78. között. Az eddigi adatok úgy látnak igazolják Zoltai Vilmos elméletét /Zoltai: A művészetek eredete/. Vidékünkön 194 halom található, melyeket általában mesterségesen emeltek a mocsár szigetein, de helyenként kihasználták a folyók kanyarulatainak földhátait. Zoltai leírja, hogy véleménye szerint a zikkuratok, piramisok a bibliából is ismert megkövezésnek, az őrcnek a közösség általi feláldozásának az emlékművei: az áldozatra hulló kövek halmai. Később is ezek a helyek maradtak az áldozóhelyek, s ezért később gyakran templomnak is használták. Ezek a halomsírok a világ minden részén hasonló formában találhatók. Gyakran öltönek állatalakot is, ilyenkor valószínűleg a nép totemállatát ábrázolják.

A *körögyi* Kádárdombja például három dombból mintáz egy négylábú állatot, de sűrűbb az ikerhalom. Gyakorlati a kerek halomok, az eurázsiai területen ezeket a temetkeződombokat ismerik kurgán néven.

Ezeket az ősi kultusz helyeket fejlesztették tovább az Árpád-korban, amikor *Zelemér, Szepes, Szabolcs, Bagamér, Fancsika, Konyár, Sámson, Pród, Macs /Józsa/, Sétér, Nádudvar-Szentivánhalom, Nyírábrány I., Újszentmargita* templomát kurgánra építették.

Me gyénk középkori építészetének három érdekességét emelném ki. Az első az imént említett háromhajós plébániatemplomok kapcsolata. A börszörményi református templomról bebizonyították, hogy középkori formája a *szent András* templommal egyezik, s a felmérések alapján feltételezem, hogy a közeli *Nánás*

Túrnavándi, református templom

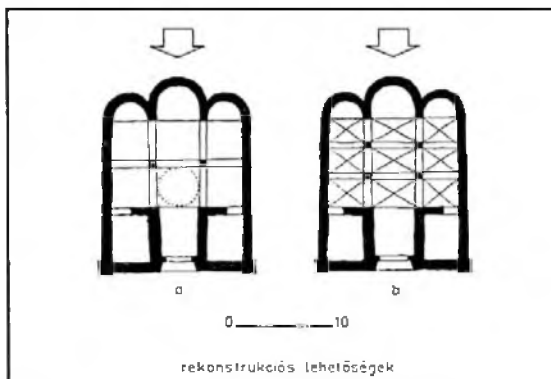

Türttese, református templom

Nagyszekeres, református templom

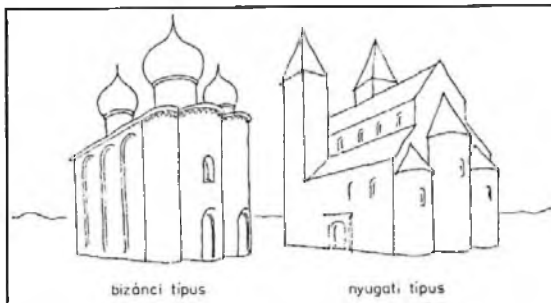
református templomába is ugyanezt az alaprajzot lehet beilleszteni. A történeti adatokkal, a földrajzi közelséggel s erdélyi szász analógiákkal kiegészítve itt egy jelentős építőműhely tevékenységére gondolhatunk.

A *herpályi* kolostor templom építésénél szerintem egy korábbi s pontosan ismert műhely működött közre. Az épület kapuja, oszlopköve a gyulafehérvári templommal azonosságot. Tudjuk, hogy a jáki templom építői munkájukat félbehagyva átvonultak Gyulafehérvárra, s a templom helyreállítását végezték a tatárjárás után. Ugyanakkor a johanniták kolostorát a tatárjárás pusztítása után a ciszterciek vették át. Így talán elfogadható az a gondolat, hogy a ciszterci hatást is mutató hatalmas templomot a ciszterciek építették a jáki mesterekkel az 1250-es években.

Herpely igen jelentős hely lehetett, hiszen a kolostor mellett még két temploma volt.

Az elpusztult *monostorpályi* templom az Ákos nem által a XII. században alapított nemzetiégi monostor, a *nyirpályi* Prémontre-i prépostág lehetett. Ezt támasztják alá a *Catalogus Ninivensis* 1235-39-ből való adatai. Ekkor a Prémontre-i anyaegyház filiációja: Prémontre - Várdhegyfok - Nyirpályi - Nyirábrány volt, tehát ekkor már *Nyirpályi* is bocsájtott ki filiát. Érdekes, hogy Ábrány a XI-XII. században már igen jelentős Gutkeled nemzetség prémontrei monostora volt. Az *adonyi* (*Nyiradony*) monostoruk az 1320-as egyesített katalógus szerint már közvetlenül *Várdhegyfok* filiája.

Ennyit tudhatunk biztosan a kolostorról. Minden további állítás

csak feltételezés lehet. Különösen feltűnik ez a feltárás alaprajzán. A meglehetősen torz alaprajz kiegészítése máris egy sor problémát vet fel. A megtalált falakról sem tudunk semmi biztosat, hiszen egy adat sem állítja, hogy a templomot a *premontreiek* nemcsak *használták*, de *ők is építették*. Pontosabb építési idejére a régészeti kutatás sem tudott adattal szolgálni. A méretek kétféle pillérállást engednek meg. Így a gondolatmenet két irányban indulhat el.

Az a ábrán látható alaprajz közeli rokonságot mutat a bizánci típusú, centrális, kilencosztású templomokkal. Ez a megoldás a hosszahajó bazilikával ellentétben, mely a nyugati egyház általános típusa, alaprajzában az ortodox egyház egyenlő szárú görög keresztjét imitálja. Térszervezése centrális, keresztkupolás: középen az általában 5 m fészttávú nagy kupola, s többnyire a sarkokon 2-4 kiskupola. Az egész épület általában 12 m széles.² A kereszt szárait dongaboltozat, míg a sarokmezőket kupola, donga- vagy keresztboltozat is fedheti. Ezek iver a homlokzaton is megjelenhet. Az épület külső formája egy zárt tömb toldalékokkal: kupolák, apszisok, harangtoronyok. A keleti oldal félköríves apszisai általában a hajóval megegyező magasságúak. Így a felépítményben a nyugati bazilikatípus ellentéte. A bazilikáknál is a fellelé törekvés érezhető, de ez alá van témasztva a többi épületrész- oldalhajók, apszisok, kápolnák - hierarchikus rendjével, alárendeltségével. A centrális típusnál is érezhető viszont némi irányítottság: a keleti apszisok, a liturgia következtében. A bizánci kereszténység területéből sok példát sorolhatnánk erre a típusra, már X-XI. századból is. Milyen jelek utalnak *Monostorpályi* környékén a bizánci kapcsolatokra? Erre vonatkozó okleveles adatok nem ismertek. *Mesterházy Károly* régész azonban már felvetette ezt a kérdést³ *Andaházapuszta-Szentdemeter* templomával kapcsolatban. Erdemes megfigyelni a közép-

Vámosoroszi, református templom

Gacsály, református templom

Sonkád, református templom

kori faluneveket és templomtitulusokat. Ezen a területen is igen elterjedt volt Szent György tisztelete. Az állítólagos ökeresztény vértanú már István korában kedvelt volt. Az oroszánost monostor alapításának legendájában is főszerepe volt, ám egyformán tisztelték a keleti és nyugati kereszténység is. Két helyen is feltűnik a másik nagy bizánci katonaszent, Szent Demeter, aki a későbbi Szűzeszentdemeter szülője volt. Az ő középkori kultusza egyértelműen a bizánci kereszténységre utal, a latin egyház csak a késő középkorban kezd el kisajátítani. Szent Mihály kultusza a bizánci egyházban bontakozott ki először és Miklós ugyancsak eredetileg bizánci szent, de kultuszuk korán elterjedt nyugaton is. Szent Joachim, Szent Anna kultuszával együtt szintén bizánci eredetű, de ünnepe nálunk csak a XII. században jelenik meg. A két híres orvosszent, Szent Kozma és Damján tisztelete is általános volt, bár valószínűbb, hogy nálunk a bizánci szomszédság révén terjedt el. A helynevek, titulusok így mindössze erősen valószínűsítik a bizánci kereszténység jelenlétét a mai Hajdú-Bihar megye területén.

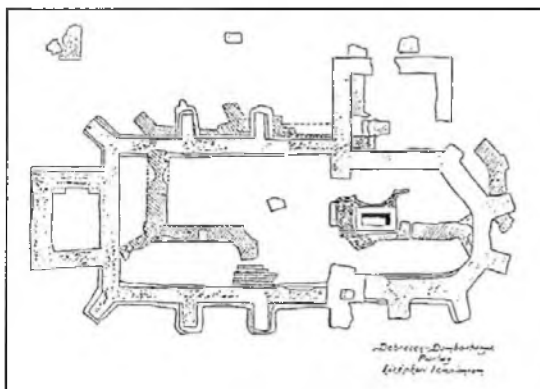
Kézszelhetőbb a kapcsolat a közeli, nemrég feltárt Nagyecséd-Sáruvár monostora és bizánci egyház között. A monostort az a Gutkledcsek nemzetsége emelte, amely a környék egyik leghatalmasabb birtokosa volt már a XI. században. 1040 után építettek az első, majd a XI. század végén erre a második, nagyobb templomot. Faragott kőanyagát bizánci iskolázottságú mestert feltételez, s bolgár kapcsolatokra utalnak palmettás díszei. Megjegyzendő, hogy a Gutkledcsek ellenőrzik a nyírségi keleti kereskedelmi utat, s ez alighanem hatással volt Nyirpályi életére is.

Az eddigiekből következtethetünk arra, hogy a bizánci építészeti jelentős hatással lehetett Monostorpályi környékének építészetére is. Mennyiben támogatja ezt a változ alaprész? A tér kilencosztagú, három keleti apszissal, a nyugati oldalon azonban ökkal feltételeztünk tornyokat. Így kevés a valószínűség, hogy az épületben kupola is lett volna, ráadásul, a tornyokkal szomszédos mezőben. Mégis elképzelhető az épületszerkezetek átalakulása, mely a bizánci centrális rendszerből a hosszaházas elrendezéshez vezetett. Hogyan? Mint már szó volt róla, a centrális elrendezés is magában hordozta a hosszanti típus alapelveit, funkcionális szerepét. Ezt az épülfajtát megismerve, érthető lenne a másolására való törekvés. Ez azonban természetesen szűkebb anyagi lehetőségek között történt, így a nehéz elemeket, a kupolákat, esetleg a technikai tudás kezdetlegessége miatt is, elhagyták. Így történt ez a centrális típus bizánci alkalmazásánál is, ahol a sarokkupolákat gyakran elhagyták, s helyette donga- vagy keresztboltozattal fedték le a teret. A redukált alkalmazás gyakori volt a középkorban, de egy feltűnően hasonló példát ismerünk a barokk építészetből. Vignola barokk temploma a római Il Gesu, a legelterjedtebb barokk templomtípus kiindulópontja volt. Az elv itt is a centrális és hosszanti tér összekapcsolása volt. A két térforma a bizánci templomokban egymásba fonódva található, kicsit elntmondásosan. Ezt már a moldvai építőmesterek is úgy oldották meg, mint később Vignola: a két tér egymás mellé helyezésével és összekapcsolásával. Az Il Gesu nagy hatása volt, de a felépítést felhasználó délnémet barokk típus már csak a hosszaház és a keresztaház tartotta meg, a tér lényegét, a kilencosztagú centrális tér fölött uralkodó kupolát pénz híján már elhagyták. Később a keresztaház is elmaradt, mivel a kupola hiányával értelmet vesztett. Így alakult át a centrális tér a nálunk is elterjedt tiszta hosszaházas szerkezetté, melynek hazánkban első példája a *nagyiszombati* egyetemi templom.

A példa alapján talán könnyen elképzelhető az a redukciós átalakulás, mely a kupola elhagyását, a hosszaházis kialakulását okozta. Ennek következménye lehet a világítás javítása érdekében a bizánci kiemelés. Az erősen hipotetikus gondolat sor vége mégiscsak az, hogy találkozott a fejlődés a nyugati építészettel, ennek köszönhető a nyugati toronypar. Gondoljunk azonban a honfoglaló magyarok sokszínű világszemléletére, vallásosságára, mely feltehetően nem ismerte az általunk most használatos, szétválasztott keleti-nyugati kategóriákat. Így olyan egyenességű építészeti irányzat is elképzelhető, mely folyamatosan, egyidejűleg képviseli a két világrész eszméiségét – Kelet és Nyugat határán.

Végezetül emeljük ki a legutóbbi régészeti feltárást, mely Debrecen határában *Dombostanyán* az eddigi legérdekesebb középkori emlékeket kutatta meg.

Az ásásos feltárta több középkori templom maradványát: téglalapfalakat, helyenként kövel vegyesen, a boltozatot bordák és az ablakok faragott, helyenként festett kőbordékat /jelenleg a

Déri Múzeumban/, kegyűri kriptát, csontvázakat, a temető és a falu helyét.

Parlag falu /mely nem azonos a mai Pallaggal/ első templomát valószínűleg még a tatárjárás előtt emelte, kicsiny hajóval, patkó alakú szentéllyel. A tatár pusztítás után a falu újra benépesült, s a templom hajóját bővítették Nyugat felé. A XIV. század folyamán erősödött meg itt a Parlagi család. Kegyűri templomukat gótikus szentéllyel bővítették Kelet felé, sekrestyével kiegészítve. 1348-ban és 1410-ben földrendés rongálta meg az épületet, így az végképp használhatatlanná vált. Ugyanakkor a Parlagi család Zsigmond korának egyik legnagyobb birtokosa lett Debrecen környékén. Teljesen új templomot építettek a régi helyén a XIV. század végén, vagy a XV. század elején. A gótikus, egyhajós templomhoz torony is épült, és faragott kőbordás boltozatokkal készült. A szentély közepén helyezték el, a korábbi falakba bevéste, kegyűri kriptát.

A festett kőfaragványokból ítélve valószínű, hogy az a komoly építőműhely dolgozhatott itt, amelyik a debreceni Szent Andrást templomot emelte. A falu a XVI. századra elnéptelenedt. „Pusztai templomát”, annak téglanyagát a város a XVIII. század elején felajánlotta a Szent Anna templom építéséhez.

A tervezett helyreállítás több célt szolgál. A legfontosabb a romfalak konzerválása, további pusztulásuk megállítása. Igen fontos a romterületen az egyes építési periódusok világosan elkülöníthető bemutatása. Ezt különböző falmagasságok, és az eltérő színű padlófelületek teszik érzékelhetővé. Mindez azonban nem teszi áttekinthetővé a kusza falakat, ezért célszerű egy kis kilátótorony építése is. Erre a legalkalmasabb az eredeti torony felmagaitása, ahonnan megfelelő rálátás nyílhat a romra. A *terv nem műemléket* képez el, habár a hagyományos műemlékvédelmi szempontoknak is igyekszik megfelelni. Ezen túlmenően emléket is szeretne állítani egy majd évezreves folyamatnak, hiszen ez a páratlan romegyüttes egymagában tartalmazza a középkor falusi templomépítészetének történetét. A helyreállítás tehát *emlékmű* is, mely kiemeli a templomépület két legfontosabb elemét: a tornyot és a diadalívet, vagyis a KÜSZÖBÖT a szent és a profán között. A torony kilátóként is szolgál, ám a felülemelkedéssel és a formájával FÖLD és EG újra megszülető kapcsolatát is megjeleníti.

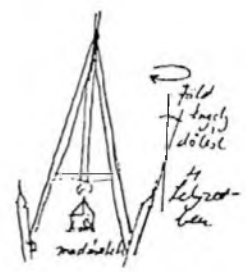
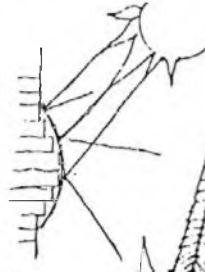
Jegyzetek

- 1 *Oszwald Ferenc*: Adatok a magyarországi premontréi középkori történetéhez [Művészettörténeti Értesítő VI. (1957.) 231.
- 2 *Gerő László*: Régi orosz építészet (Budapest, 1977) 15.
- 3 *Mesterházy Károly*: Bizánci keresztény nyomok Berettyóújfalui határában. Archeológiai Értesítő 96. (1969) 91-98.
- 4 *Bálint Sándor*: Ünnepi kalandárium I-II. (Budapest, 1977.).
- 5 *Magyar Kálmán*: Nagyecséd-sáruvári palmettás kövek, Művészet, 1978/5.
- 6 *Andorné Tóbiás Judit*: A XVII-XVIII. századi Magyarország barokk templomépítészetének szerkezeti kialakulása és fejlődése. Építés-Építészettudomány VI. (1974) 3-4.

Rács Zoltán /1957/ építész, a NOÉ Építész Műhely Kft ügyvezető igazgatója

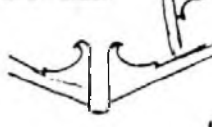

a déli madár
vann minden oldal

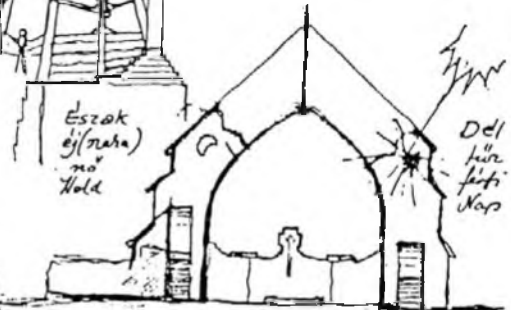

Föld
+ fagy
+ jéves
+ déli
+ téli
+ kő
+ madár

- egy földről építve
- székes, de erős földi alap
- tetőjén ábraként
- kereklen körögzés
- sudáron az új felé
- tör - elén

Élt
ellenkét
lendület:
spirál

Észak
új (naha)
no
Hald

Dél
hár
fati
Kop

Élt a minélisim
blavatári oratórius

Élt orató

körtűt a kúrtus
Képler jut

Hét - lélek - új - madár - lélekmadár
öriz (baburamadár)

úrs
nyalmas
mögötte a
Kop
(újskák)
ő az igazság
(tudomány)

a két orató
együtt
ör együtt

tömör
planktus
ő a Kóp
sugarit
Leme mi is
igazság, mélyis
kedvűnk lehet
Leme
(márvobret)

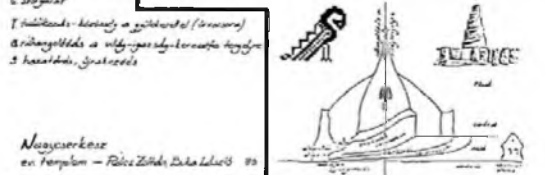
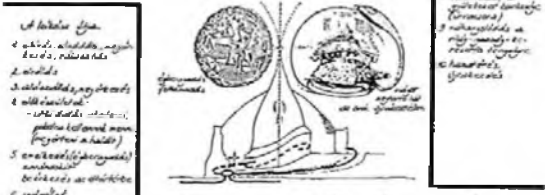
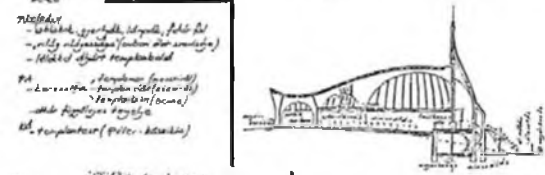
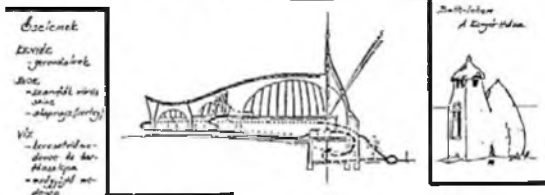
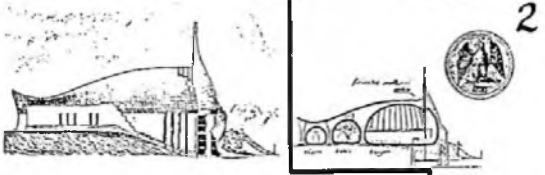
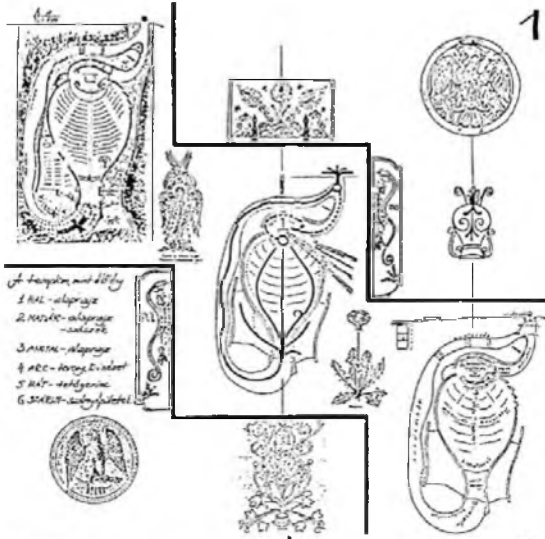

én vagyok a világ képe
az igazni lét belőlem
hiányzik
csak a te megismerésed
által lehetem
felvétel ismeretlel levet
(Hald, nő, vir, úrs)

én vagyok a világ képe
az igazság belőlem
hiányzik
La van katonaság, kop
új vellem, arbor Leme
kedvűnk lehet
(Kóp, fati, agy, tur, tömör)

Élt két orató : kóp → nyitott kóp
kúrt
Katar

Nagycserkesz, evangélikus templom [Rác Zoltán és Búka László 1988] és Ebes, református templom [Rác Zoltán 1991] terve

